

Laskai Anna

DOHNÁNYI ERNŐ A NEW YORK STATE SYMPHONY ORCHESTRA ÉLÉN*

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindeddig igen kevés információval rendelkezünk a zongoristaként és zeneszerzőként világhírré szert tett Dohnányi Ernő karmesteri tevékenységéről, s különösen azokról az alkalmakról, amikor külföldi együtttest irányított. Jelen áttekintés Dohnányi 1925 végén, a New York State Symphony élén betöltött kéthónapnyi elnökkarnagyi működésének feltérképezését tűzi ki céljául. Tanulmányomban a zenekar történetének és repertoárjának, Dohnányi műsor-összeállításának, valamint az együttes és új karmestere recepciójának áttekintésén keresztül mutatom be az Egyesült Államokban 1921-től zongoraművészként sikeresen koncertező Dohnányi tevékenységét. Összefoglalásomban különös figyelmet fordítok az akkor néhány éve Budapest első zenekarát, a Budapesti Filharmóniai Társaság együttesét irányító karmester műsorkoncepciójára – s ezen belül is a hangversenyeken elhangzó magyar művekre –, valamint az amerikai sajtó véleményalkotására.

Kulcsszavak: Dohnányi Ernő, New York State Symphony Orchestra, amerikai zeneélet az 1920-as években, karmester, műsorpolitika

1925. október 25-én a *New York Tribune* címlapján hét karmester karikatúrája jelent meg Hans Stengeltől a következő évad során fellépő dirigensek közül: Willem Mengelbergé, Eugene Goossensé, Otto Klempereré, Wilhelm Furtwängleré, Arturo Toscaninisé, Alfredo Caselláé és Dohnányi Ernőé (1. kép a 141. oldalon).¹ A New York-i zeneélet három zenekarának – a State Symphony Orchestrának, a New York Symphonynek és a New York Philharmonic Orchestrának – az új dirigenseit bemutató illusztráción Dohnányin kívül valószínűleg mindenki ismerős lehetett az olvasóközönség számára. Zongoraművészként és zeneszerzőként ugyanakkor már találkozhattak az ő nevével is, hiszen 1921-től évente hangversenykörutakat tett az Egyesült Államokban, karmesterként azonban valószínűleg ekkor szerepelt először.²

* A tanulmány az NKFIH 142100-es számú pályázat támogatásával jött létre.

1 Hans Stengel: „Some of Our Fifteen Conductors of 1925–26 Pondering the American Composer”, *New York Tribune* No. 13 (1925. október 25.), 1. A hiányos adatolású újságkivágot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteménye őrzi.

2 Dohnányi egyesült államokbeli koncertturnéinak adatairól és műsoráról ld. Kovács Ilona: „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája, II. rész”. In: Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2006/7*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007, 303–360.

Dohnányi nemzetközi karmesteri hírnevének kiépítése ugyanakkor már pályafutásának kezdetén elkezdődött, hiszen több európai zenekar – például a bécsi Concert-Verein, a Berliini Filharmonikusok és a római Santa Cecilia zenekara – vendégkarmestere volt, ám e hangversenyeken főként saját műveinek dirigenseként irányította az együtteseket.³ Az 1919-től a Budapesti Filharmóniai Társaság vezető, elnökkar-nagyi pozícióját betöltő muzsikus azonban immár karmesteri minőségben is az Újvilág meghódítására vállalkozott.

Előadói pályafutásának e rövid epizódja annál inkább figyelemre méltó, mivel, mint ismeretes, életének utolsó, második világháború utáni periódusát amerikai emigrációban töltötte.⁴ Jelen tanulmány épp ezért Dohnányi egyesült államokbeli fellépéseit és különösképpen a New York-i State Symphony élén betöltött alkalmi működését vizsgálja a jelenleg hozzáférhető források alapján.

1. Előzmények

Dohnányi az 1920-as évek elejétől zongoraművészként tett turnéival párhuzamosan vezényelt is néhány tengerentúli zenekart vendégkarmesterként, ám megállapítható, hogy ezeken az alkalmakon főként saját műveinek dirigálását vállalta.⁵ 1921. április 15-én és 16-án a Cincinatti Symphony Orchestrát, majd április 23-án és 26-án a National Symphony Orchestrát irányította fiz-moll zenekari szvitjének előadásakor.⁶ 1923. március 10-én és 11-én *Hegedűversenyét* (Op. 27) vezényelte a New York Symphony Orchestra élén, a hegedűszólamot későbbi egyesült államokbeli barátja, Albert Spalding játszotta. Két héttel később, március 26-án a Chicago Symphony Orchestra vendégdirigense volt: a fiz-moll szvitet vezényelte, és *Zongoraversenyének* (Op. 5) szólóját játszotta Frederick Stock irányítása alatt. A következő évben, 1924. február 7-én és 9-én a The Cleveland Orchestra élén találjuk Dohnányit, a már több alkalommal előadott fiz-moll szvit mellett ezúttal a *Változatok egy gyermekdalra* is helyet kapott a műsorban, amelyben a zongoraszólót játszotta. Nyilvánvaló, hogy Dohnányinak ezek a fellépései hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1925-ben felkérést kapjon egy egyesült államokbeli együttes vezető karmesteri posztjára: a meghívás azonban nem a fent felsorolt együttesektől, hanem a New York-i State Symphony zenekarától érkezett, melyet 1925. február 17-én vezényelt először.

3 A hangversenyek műsorlapjait az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi.

4 Dohnányi később, 1944-es emigrációja után is kezébe vette a karmesteri pálcát új otthonában, az Egyesült Államokban. A szerényebb kvalitású egyetemi zenekarok élén adott hangversenyei azonban nem mérhetőek össze korábbi életszakaszának karmesteri pályájával. Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei*. Budapest: Rózsavölgyi, 2015, 93–95.; angolul: Veronika Kusz: *A Wayfaring Stranger. Ernst von Dohnányi's American Years 1949–1960*. California: University of California Press, 2020. Dohnányi egyesült államokbeli karmesteri repertoárjáról ld. a magyar nyelvű kötet függelékének negyedik táblázatát: 344–345.

5 A hangversenyekre vonatkozó adatok az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött Dohnányi-hagyatéka műsorlap-gyűjteményéből származnak.

6 A hangversenyek műsorlapjait az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi.

ANNUAL MUSIC NUMBER AND DIRECTORY

THE NEW YORK HERALD Tribune

SUNDAY, OCTOBER 25, 1925

TWELVE PAGES

SECTION THIRTEEN Operas and Orchestras

SECTION THIRTEEN Concerts and Recitals

TWELVE PAGES

Presenting the New and Busy Season of 1925-1926

Concerning a Lyric Barber From "The Arabian Nights"

Corneilles and His Comic Opera, "The Barber of Bagdad," To Be Produced Next Week at the Metropolitan

By Lawrence Gilman

THE Metropolitan Opera Company... The title and the composer's name will seem little to the operagoer...

Some of Our Fifteen Conductors of 1925-26 Pondering the Advantages of 1925-26

Upper left, Ernst von Dohnányi, State Symphony; lower left, Willem Mengelberg, Philharmonic; left center, Eugene Goossens, New York Symphony; top right, Otto Klemperer, New York Symphony; upper right, Arturo Toscanini, Philharmonic; lower right, Alfredo Casella, New York Symphony; George Mr. Sings...

Some Plots and Persons of The Opening Opera Season

Even Novelties and Revivals Are Announced for the Forty-first Season and Eighteenth Under Gatti-Casazza; The New Singers

By F. D. Perkins

One week more to-morrow night, Monday, November 2, "La Gioconda" will be given at the opening performance of the Metropolitan Opera House...

Paté Catalina has been seen twice over by Richard Wagner when he was an adolescent prodigy. He died in 1874, in his thirtieth year, when Wagner was entering "middle-agedness."

Corneilles began his "Bagdad" in 1853 and completed it in 1858—the year that Wagner was born in Franck, "his contemporaneous" friend, "his contemporaneous" friend, "his contemporaneous" friend...

Calendar for the Current Week

1925-1926—George Ballo, 2 p. m., song recital by George Ballo; 7:15 p. m., song recital by John McEwen; 8:15 p. m., song recital by John McEwen; 9:15 p. m., song recital by John McEwen...

The father who is present and off itself for me who always himself... The father who is present and off itself for me who always himself...

The Barber grows his hair... The Barber grows his hair... The Barber grows his hair...

1. kép. Dohnányi és más karmesterek karikatúrája a New York Tribune címlapján (1925. október 25.; balról jobbra, fent: Ernst von Dohnányi, Otto Klemperer, Arturo Toscanini; lent: Willem Mengelberg, Eugene Goossens, Wilhelm Furtwängler, Alfredo Casella)

A mindössze három évig, 1923 és 1926 között működő New York State Symphony Orchestra történetéről igen kevés információval rendelkezünk: sem a New Grove Dictionary, sem az MGG nem szentelt külön szócikket a zenekarnak: ez utóbbi lexikon „New York” című szócikke azonban röviden említést tesz az együt-

tesről. Eszerint a zenekar a City Symphonyval (1921–1923) és az American National Orchestrával (1923) 1928-ban összevonva, immár Philharmonic-Symphony Society Orchestra néven folytatta működését.⁷ Ennél jóval több információt rejtenek a napilapok híradásai az együttesről.

A *The New York Times* 1923. március 12-i száma arról értesíti az olvasót, hogy az új zenekar alapító okiratait elküldték az állam illetékeseinek.⁸ A hírlapi cikkben a cári Oroszország diszkriminatív atmoszférájából a pogromok miatt emigrált brácsaművész, Jacob Altschuler (1870–1947)⁹ – a New York-i Filharmonikusok és a Russian Symphony Orchestra Society egykori muzsikusa, valamint az új zenekar menedzsere – ismerteti az együttes terveit, valamint beszámol a leendő vezető karmester személyéről is.¹⁰ Altschuler nyilatkozata szerint a karmesteri posztra a New York Philharmonic Orchestra egykori karmesterét, Josef Stránskýt (1872–1936) kérték fel, aki el is fogadta a felkérést.¹¹ A cseh származású Stránský – aki pályafutása kezdeti időszakában Prágában és Berlinben működött – 1911-ben, Gustav Mahler halálát követően lett a New York Philharmonic Orchestra karmestere, ezt a pozíciót egészen 1923-ig töltötte be.¹² Stránský ráadásul 1922. április 24-én Magyarországon is megfordult, s a Filharmóniai Társaság Zenekarának vendégkarmagyaként egész estés műsort vezényelt a zongorista Dohnányi közreműködésével.¹³

Egyesült államokbeli működése sajtóvisszhangjainak áttekintéséből kiderül, hogy Stránský tevékenységét élesen kritizálták: a *The New York Times* már azt is

- 7 Irving Kolodin–Francis D. Perkins–Susan Thiemann Sommer et al.: „New York”. In: Stanley Sadie–John Tyrrell (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 17. London: Macmillan, 2001, 818–842. Ld. a szócikken belül az 5., „Orchestras and Bands” c. alfejezetet: 827–829.
- 8 [Szerző nélkül:] „New Orchestra Wants Stransky. Organizers of State to Offer Leadership to Philharmonic’s Lately Retired Conductor”, *The New York Times* 72/23788. (March 12. 1923), 15.
- 9 Jacob Altschuler testvérével, Modest Altschuler (1873–1963) csellóművésszel emigrált az Egyesült Államokba 1893-ban. Faubion Bowers: *Scriabin. A Biography*. Mineola–New York: Dover Publications, 1996, 137. Modest Altschuler – aki egykor Alexandr Szkrjabin osztálytársa volt a Moszkvai Konzervatóriumban – 1903-ban főként emigráns orosz muzsikusokból alapította meg a Russian Symphony Orchestra Societyt, s az együttesrel számos orosz komponista művét mutatták be és népszerűsítették az Egyesült Államokban. Az együttesről ld. a Leopold Stokowski életművének szentelt informatív honlap „Modest Altschuler and the Creation of the Russian Symphony of New York” című aloldalát: https://www.stokowski.org/Principal_Musicians_Russian_Symphony_of_NY.htm (utolsó megtekintés: 2023. január). Ld. továbbá: Carol J. Oja: *Making Music Modern. New York in the 1920s*. New York: Oxford University Press, 2000, 51.
- 10 [Szerző nélkül:] *New Orchestra Wants Stransky*, 15.
- 11 Bár a híradás szerint Stránský nyugdíjba vonult, a karmester valójában azért szakított a filharmonikusokkal, mert az együttes összeolvadt a National Symphony Orchestrával. [Szerző nélkül:] „Stransky Resigns Philharmonic Post”, *The New York Times* 72/23757. (February 9. 1923), 10.
- 12 Michael Steinberg: „Stransky, Josef”. In: Stanley Sadie–John Tyrrell (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 24. London: Macmillan, 2001, 465.
- 13 Ld. a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma által üzemeltetett Budapesti hangversenyek adatbázisát. https://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp (utolsó megtekintés: 2024. február 13.). A karmester magyarországi fellépésének háttéréről és körülményeiről nincs további információnk.

megdöbbenéssel fogadta, hogy Gustav Mahler helyére nevezték ki,¹⁴ az amerikai zenekritikus, Daniel Gregory Mason pedig „zeneileg teljesen inkompetensnek” (a total musical incompetent) nevezte a karmestert.¹⁵ Mindezek ellenére mégis jelentős sikereket ért el a New York-i zenekar élén, s talán nem véletlen, hogy az új zenekar megalakulásakor éppen őt szemelte ki az együttes, amelynek létszámáról és célkitűzéseiről Altschuler ekképpen nyilatkozott:

Nyolcvanöt emberünk lesz, s együttműködő alapon fogunk dolgozni. A zenekart teljes egészében a muzsikások szervezik, azzal a céllal, hogy megfelelő műsorokat adjunk – olyan zenét, amelyet az emberek hallani akarnak –, és nem például Mahler 7. szimfóniájához hasonló. Játékosaink különösen a kiváló vonósokban lesznek erősek, részben a tapasztalt filharmonikusok közül, akik a National Symphonyval való egyesüléskor kiestek, de sok új emberrel Oroszországból, fiatal hegedűsökkel is, akik Auer tanítványai voltak. Néhány jelenlegi filharmonikus is csatlakozik hozzánk, többen, alapító tagként, már alá is írták a szerződésüket.¹⁶

Mint ahogy az idézett sorokból kitűnik, a zenekar a közönség igényeit kiszolgáló repertoárt tervezett műsorán tartani, ami arról árulkodik, hogy az amerikai zeneélet más együtteseivel talán kevésbé tartották szem előtt ezt a szempontot. Mahler és nagyszabású 7. szimfóniájának említése ugyanakkor valószínűleg nem csak azal függhetett össze, hogy korábban Mahler a New York-i filharmonikusok karmestere volt, de azzal is, hogy az együttes néhány nappal korábban, 1923. március 8-án tűzte műsorára Mahler e kompozícióját. Megemlítendő ugyanakkor, hogy a State Symphony leendő vezető karmestere, Stránský Mahler utódjaként került az amerikai koncertéletbe. Különösen érdekes, amit Altschuler az együttes játékosairól ír, s hogy vonósok tekintetében nem csupán tapasztalt, illetve már más zenekarban edzett muzsikások ülnek majd be az együttesbe, de fiatal, Oroszországból emigrált hegedűművészek is. Ráadásul a beszámoló a fiatalabb generációt kiképző muzsikustanárt, a magyar származású Auer Lipótot is megemlíti, aki először Szentpéterváron, majd az Egyesült Államokban működött.¹⁷

Dohnányi egy későbbi, 1926-os nyilatkozatában maga is utalt az együttes összetételére. Mint rámutatott: „a teljesen nemzetközi összetételű zenekarban négy magyar muzsikust is találtam. [...] A háború után Amerika felszívta magába

14 [Szerző nélkül:] „Josef Stransky Attacked. German Review Criticises New Philharmonic Orchestra Conductor”, *The New York Times* 60/19489. (June 4. 1911), 3.

15 Ld. Nancy Toff: *Monarch of the Flute. The Life of Georges Barrere*. New York: Oxford University Press, 2005, 237.

16 „We shall have eighty-five men, working on a co-operative basis. The orchestra is organized entirely by musicians, for the purpose of giving the right sort of programs – music that the people want to hear – and not, for example, anything like the Mahler Seventh Symphony. Our players will be strong especially in a fine string, partly from the experienced Philharmonic men who were dropped in the amalgamation with the National Symphony, but also with many new men from Russia, young violinists, who have been pupils of Auer. Some present Philharmonic men will join us, several having signed as incorporators”. [Szerző nélkül:] *New Orchestra Wants Stransky*, 15.

17 Rakos Miklós (szerk.): *Auer Lipót (1845–1930)*. Veszprém: Művészetek Háza, 2015; valamint uő: *Veszprémtől Szentpétervárig – Auer Lipót élete és munkássága*. Veszprém: Veszprém Megyei Tanács, 1981.

a legtehetségesebb európai zenészeket.”¹⁸ Az *Esti Kurir*nak adott interjújában Dohnányi név szerint meg is említi azt a négy magyar zenészt, akik a State Symphony Orchestra együttesében helyet foglaltak: Schuck Lajos gordonkaművészt, aki Dohnányi *Konzertstückjét* több ízben műsorára tűzte, a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes brácsaművészt, Kornstein Egont, a Nemzeti Zenede tanárát, Altmann Leó hegedűművészt és egy Horovitz nevű kürtöst.¹⁹

Bár a State Symphony Orchestra már megalakulásától kezdve ragaszkodott Stránský személyéhez, úgy tűnik, az, hogy őt jelölték vezető karmesternek, nem volt szerencsés megoldás. Mindössze két évad irányítása után, 1924 decemberének legvégén ugyanis a karmester lemondott pozíciójáról. Stránský meglehetősen szokatlan pályamódosításra hivatkozva köszönt le a zenekar vezetéséről: a karmesteri hivatás helyett műkereskedést nyitott.²⁰ Döntését pedig azzal indokolta a *The New York Times* hasábjain, hogy az együttes muzsikusai egyre több pénzt követeltek. Altschuler szerint azonban a legfőbb probléma az volt, hogy a zenekar jobb működéséhez több próbára lett volna szükség.²¹ A cikk ezen túl megnevezte Stránský utódját is: az új vezető karmesternek a lengyel–német származású zeneszerző-karmestert, Ignaz Waghaltert (1881–1949) választották.²² Számításuk azonban ezúttal sem vált be, ugyanis a német orientációjú Waghalter nem érezte jól magát az Egyesült Államokban, s kifejezetten megvetette az Újvilág „üzlet-szerző kultúráját”, ezért 1925-ben ő is lemondott a State Symphony irányításáról, és visszatért Németországba.²³

Ilyen előzmények után érkezett a felkérés az Egyesült Államokban az 1921 óta zongoraművészként sikeresen koncertező Dohnányihoz, aki ekkor már Magyarországon első szimfonikus együttesének, a Budapesti Filharmóniai Társaságnak az elnökkarnagya volt. A New York-i együttes valószínűleg tudatában volt annak, hogy Dohnányi már elkötelezte magát a hazájában, és saját együttese van, mégis reménykedhettek abban, hogy a dirigens hosszabb maradásra bírhatják. Bár a felkérés körülményeiről semmiféle hivatalos dokumentum nem áll rendelkezésünkre, a zeneszerző életrajzírója, Vázsonyi Bálint szerint a vezető karmesteri poszt betöltésére irányuló adminisztratív teendők meglehetősen elhúzódtak.

18 R[áskay] L[ászló]: „Amerika a zene meghódítására készül...’ Dohnányi Ernő amerikai útjáról és európai terveiről”, *Pesti Napló* 77/52. (1926. március 5.), 13.; valamint Kusz Veronika (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020, 380.]

19 Dohnányi nem említette meg Horovitz keresztnévét, így egyelőre nem sikerült beazonosítani a magyar származású kürtművészt. [Szerző nélk.:] „Dohnányi új operája: 'A tenorista'. A nagy muzsikusi tavasszal visszatér hozzánk”, *Esti Kurir* 3/253. (1925. november 8.), 11.

20 Maud Dale: „The Private Collection of Josef Stransky”, *The Art News* 29/33. (May 16. 1931), 86–117.

21 [Szerző nélk.:] „Stransky Quits State Orchestra. Conductor’s Decision the Climax of Meeting of Directors Discussing Conditions”, *The New York Times* 74/24448. (December 31. 1924.), 8.

22 Uott.

23 Ld. az Ignaz Waghalter munkásságát összefoglaló honlapot: <http://www.waghalter.com/> (utolsó megtekintés: 2022. június 1.).

2. Műsor-összeállítás

A Vázsonyi által leírtakat azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, hiszen Dohnányinak az együttes élén betöltött kéthónapnyi pozícióját – valójában 1925. október 21. és december 22. között irányította a zenekart – az életrajzíró három és fél hónapnak számolta.²⁴ Hasonlóan megtévesztő Vázsonyinak az a megállapítása is, hogy Dohnányi legelső hangversenyét az együttesrel (1925. február 17.), mely alkalommal csupán saját művei szerepeltek a műsoron, „kis Dohnányi-fesztiválként” jellemezte.²⁵ Bár egyik interjújában Dohnányi maga is négy hónapot említ a karmesteri pozíció betöltését illetően, ő valószínűleg az egész turné időtartamára gondolt, hiszen az évad második felében már az angol zeneszerző-karmester, Eugene Goossens (1893–1962) irányította a zenekart.²⁶ Ebben az interjújában Dohnányi kitért arra is, milyen tervei voltak az amerikai együttesrel:

Nagy reményekkel megyek ezúttal Amerikába. A New York-i State Symphony Orchestra élén [...] sok magyar művet akarok bemutatni, és hiszem, hogy felkeltem az érdeklődést a még kevésbé ismert magyar kompozíciók iránt.²⁷

A *The New York Times* 1925 tavaszán megjelent Dohnányi-interjúja szerint azonban nem csupán magyar művek bemutatását tervezte az újonnan kiszemelt dirigens. Szerinte a zenekarnak olyan nagyszabású kompozíciókat kellene játszania, mint Beethoven 5. szimfóniája vagy Csajkovszkij 6., „Patetikus” szimfóniája. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a mindössze néhány éve működő együttes repertoárján – vélhetően a zenekar technikai színvonala vagy éppen az amerikai zeneélet műsorösszeállítás-gyakorlatának ízlésbeli különbözősége, mondhatni kifejezetten anti-modern attitűdje miatt – nem szerepeltek magyar kortárs kompozíciók. A nyilatkozatban az előadni kívánt repertoárról Dohnányi ekképpen számolt be:

Természetes [...], hogy a magyar zenéből, amely megérdemli, hogy ebben az országban megismerjék, egy kicsit többet fogok előadni. A modern magyar iskolából elsősorban Bartókot, Kodályt és Weiner Leót mutatom be, valamint Kósa Györgyöt, egy ultramodernista tehetséget. Az amerikai zeneszerzők is kellőképpen képviseltetik majd magukat, és a legnagyobb igyekezettel szeretnék tisztelni MacDowell előtt, akinek *Indian Suite*-jét és egy másik művét fogom előadni. A State Symphony Orchestra terveivel egybevégezően a fiatal amerikai zeneszerzők tíz nyilvános próbája, amelyek közül ötöt én fogok vezényelni, különös figyelmet fog kapni, remélem, hogy olyan amerikai kompozíciókkal találkozom majd, amelyek megérdemelnek egy előadást az itteni rendszeres támogatók előtt, sőt esetleg zenekarommal is előadhatók lesznek Budapesten.²⁸

24 Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Nap Kiadó, ²2002, 193.

25 Uott.

26 [Szerző nélkül:] „Dohnányi elutazott. Ma este már Brünmben játszik kilencven magyar muzsikus. Beszélgetés a mesterral a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”, *Az Est* 16/213. (1925. szeptember 23.), 8.; valamint: Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 322–324.

27 Uott.

28 „It is quite natural [...], that I shall bring forward a little more of Hungarian music, which deserves to be known in this country. I shall present the Bartok, Kodaly and Leo Weiner, foremost among →

Mint ahogy a fenti sorokból kiolvasható, Dohnányi kortársai – Bartók, Kodály és Weiner Leó – művein kívül a fiatalabb, általa „ultramodernnek” nevezett generációt is képviseltetni kívánta karmesterként az Egyesült Államokban, annak ellenére, hogy Altschuler korábban idézett sorából kiolvasható az ottani kulturális élet antimodernista magatartása. Nem véletlenül választotta Dohnányi Kósa Györgyöt, aki a Zeneakadémián legkedvesebb zongorista növendékei közé tartozott, s egyik amerikai hangversenyének műsorára tűzte a budapesti filharmonikusaival három évvel korábban bemutatott *Hat zenekari darab* című művét.²⁹ A felsorolt magyar komponisták közül valóban valamennyi zeneszerző kompozíciója részét képezte a hangversenyeknek Dohnányi egyesült államokbeli karmesteri működése időszakában, ám az általa kiemelt Edward MacDowellnek – jelenlegi tudomásunk szerint – végül egyik műve sem szerepelt az együttes műsorán. Valójában – annak ellenére, hogy mennyire hangsúlyozta érdeklődését az amerikai zeneszerzők iránt – Dohnányi csak egyetlen amerikai komponistának, Victor Herbertnek *Irish Rhapsodie* című könnyed hangvétellű művét vette föl ideiglenes vezető karmesterége idején a zenekar repertoárjába.

Tíz hangversenyének műsor-összeállítását közelebbről megvizsgálva megállapítható, hogy a művek között találhatunk olyanokat, amelyeket Dohnányi már korábban, Magyarországon is vezényelt, de olyanok is akadnak, amelyek sem korábban, sem pedig később nem szerepeltek karmesteri repertoárján. Ez utóbbi csoportba sorolhatók például Haydn 1. (Hob. I:1), valamint 7., „Le Midi” szimfóniája (Hob. I:7). Nem dirigálta Dohnányi később Prokofjev 1. hegedűversenyét (Op. 19) és Mozart két zongorára komponált Esz-dúr (K. 365/316a) versenyművét sem. Meglepő, hogy Brahms *Akadémiai ünnepi nyitányát* (Op. 80) sem vette sem korábban, sem később a műsorára – annak ellenére, hogy Brahms művei mind zongoraművészként, mind pedig karmesterként a repertoárjának a gerincét képezték, ráadásul Dohnányit tekintették kora egyik leghivatottabb Brahms-interprettorának. Gyakran szerepelt azonban a műsorán Brahms 1. szimfóniája, Beethoven *Coriolan*-nyitánya vagy például Liszt Doppler hangszerelte 1. magyar rapszódiaja: ez utóbbit főként külföldi vendégszereplései során vezényelte budapesti filharmonikusai élén.

Mint ahogy Dohnányi amerikai karmesteri repertoárjából kitűnik, egy alkalommal, 1925. december 20-án a zongora mellől irányította a State Symphony zene-

Hungarian modern school, and George Kosha, an ultra-modernist of talent. American composers will be well represented and I am most anxious to pay the highest tribute to MacDowell whose Indian Suite and one other will be performed by me. Coinciding with the plans of the State Symphony Orchestra, the ten special rehearsals for young American composers, five of which I will conduct, will have special attention, and I hope to come across American compositions which will merit a performance before the regular subscribers here, and eventually also with my orchestra in Budapest.” [Szerző nélkül:] „Von Dohnányi Tells of his Plans Here. Hungarian Conductor Hopes to Give Fewer Close Repetitions of Great Works”, *The New York Times* 74/24554. (April 16. 1925), 24.

29 A budapesti hangverseny adatait ld. a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivuma által üzemeltetett Budapesti hangversenyek adatbázisában. https://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp (utolsó megtekintés: 2024. február 13.).

karát: ekkor Beethoven G-dúr zongoraversenyét adta elő.³⁰ Nem ez volt azonban az első alkalom, amikor egyidejűleg zongoristaként és karmesterként hallhatta őt az amerikai hangversenylátogató közönség. 1921. április 23-án és 26-án New Yorkban Mozart K. 453-as G-dúr zongoraversenyét hasonlóképpen interpretálta a National Symphony Orchestrával, 1924. február 7-én és 9-én pedig a Cleveland Orchestra élén Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét (Op. 78) is a zongora mellől vezényelte. Az 1921-es hangverseny után megjelent kritikák alapján úgy tűnik, hogy ez a fajta, a korszakban szokatlannak számító előadásmód az Egyesült Államokban sem volt mindennapi jelenség.³¹ A rövid recenzió a néhai Hans von Bülow-t említi meg, aki hasonló módon adott elő Mozart-zongoraversenyeket: megjegyzendő, hogy korábban a magyarországi sajtó is párhuzamba állította Bülow-t Dohnányival a zongora mellől való dirigálás kapcsán.³²

3. Recepció

Érdeemes áttekinteni a State Symphony Orchestra Dohnányi vezényelte hangversenyeinek sajtórecepcióját is. A csupán saját műveit megszólaltató, 1925. február 17-i hangversenyt követően vezető dirigensi minőségében Dohnányi október 21-én állt a State Symphony élére a Carnegie Hallban. A műsoron azonban ezúttal más komponisták művei szerepeltek: Haydn 7., C-dúr szimfóniája, Bartók Béla *Két arckép* című kompozíciója, valamint Brahms első szimfóniája. Az együttes új karnagya iránti nagy lelkesedésnek köszönhetően a hangverseny után többen is tollat ragadtak, hogy beszámoljanak a zenekar új szezonjának kezdetéről és az újdonsült dirigensről. Így tett például a *The Evening World* kritikusa, Paul Morris, aki a következőképp vélekedett a hangversenyen elhangzottakról:

[Dohnányi] taktusütése talán kissé határozatlan. A zenekar egyes hangszercsoportjai olykor-olykor a saját tempójukat vették fel, figyelmen kívül hagyva az övét. De Haydn egy gyengéd szimfóniáját, majd később Brahms hősies c-moll szimfóniáját úgy tolmácsolta, hogy muzikalitásához nem férhetett kétség.³³

A fenti sorokból arra következtethetünk, hogy az első hangversenyen az új karmester még nem volt összeszokott a zenekarával, ezért is érezhette a kritikus, hogy az együttes gyakran önkényesen választott tempót az interpretáció során.

30 Ezt a művet egy évvel korábban, 1924-ben játszotta először hasonló módon Debrecenben, az Aranybika Szállóban filharmonikusaival.

31 [Szerző nélk.:] „Dohnányi with National Symphony”, *The New York Times* 70/23093. (Április 21. 1921), 18.

32 (dr. s. e.) [Sereghy Elemér vagy Spur Endre]: [Cím nélk.] *Alkotmány* (1919. január 13.). A dokumentumot a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában elhelyezett Budapesti Filharmoniai Társaság gyűjteménye őrzi.

33 „His beat may be a trifle indecisive. Now and then the individual choirs of the orchestra took their own tempos, disregarding his. But he interpreted a fragile symphony of Haydn and later the heroic C minor symphony of Brahms in a way that left no doubt to his musicianship.” Paul Morris: „Realm of Music”, *The Evening World* October 25. 1925. A hiányos adatolású újságkivágat a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában őrzött Vázsonyi Bálint-hagyatékban tanulmányozható. Az újságkivágat fénymásolatának jelzete: MZA-DE-VB-Script 2.035/11.

Érdekes ugyanakkor, hogy Morris az elhangzott művek előadását mégis nagyra értékelte, ám a Bartók-műről egyáltalán nem tett említést.

Ez utóbbiról valamivel többet olvashatunk Olin Downes kritikájában, melyből az érzékelhető, hogy a magyar zeneszerző kompozíciója előtt értetlenül állt az amerikai közönség. Többet tudhatunk meg azonban a zenekar és Dohnányi viszonyáról, amelyet Dohnányi és az együttes első, 1925. február 17-i hangversenyével hasonlított össze. Mint írja:

Dohnányi már tavaly télen is vezényelte a State Symphony Orchestra koncertjét, de akkor egy olyan szervezettel volt dolga, amely veszedelmesen zilált állapotban volt, és következésképpen kevésbé volt képes a vezető pontos gondolatát felfogni és reprodukálni. Tegnap este sokkal jobbak voltak a körülmények. Az előadás technikailag minden tekintetben felülmulta az előző évadban nyújtott teljesítményt. Elsőrendű volt az intonáció, a hangindítás, a frazeálás, a hangszínbeli egyensúly; zeneileg pedig a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű és kommunikatív érzékkel megáldott karmester adta az energiát. [...] Tegnap este egyértelmű volt, hogy a State Symphony új kezdetéhez egy, a hírnevéhez méltó művészi rangú embert szereztek, és hogy az új karmester szívvel-lélekkel végzi a feladatát.³⁴

Az est legjobban sikerült műsorszámát Downes szerint a Brahms-szimfónia volt:

A szimfóniát [Dohnányi] teljesen mesterien és az érzelmek fehérlő forráságával tolmácsolta. Mindezt nyöszörgések, sóhajtozások és modern szentimentalizmusok nélkül, a partitúrához illő nyers, erőteljes hangulatban. Megrendítő előadás volt, sokatmondó ugyanakkor, hogy a mozgalmasság és nemesség különösen a második tételre volt jellemző. Dohnányi nem próbálkozott semmiféle látványos vagy szakmaiatlan dologgal. Úgy tolmácsolta Brahmsot, mint egy igazi, művészetének szolgálatában lángoló muzsikust, s a közönség sok valódi inspirációt merített az alkalomból.³⁵

Downes ennél jóval terjedelmesebben nyilatkozott a *The New York Times* hétfői, szombaton megjelenő számában. Meglepő részletességgel írt Dohnányi interpretációjáról és előadása mélységeiről, ráadásul a nemzetközi rangú Wilhelm Furtwängler Brahms-interpretációjával is összehasonlította Dohnányi olvasatát:

34 „Mr. Dohnányi directed a concert of the State Symphony Orchestra last winter, but was dealing then with a body in a dangerously disorganized condition, and one, consequently, with little capacity to catch and reproduce the precise thought of the leader. Last night conditions were much improved. Technically the performances were in every way superior to those of the previous season. They were superior in point of intonation, attack; phrasing, tonal balances; musically they were energized by a conductor of unquestioned authority and communicative feeling. [...] It was clear last night that the State Symphony has secured, for a new beginning a man of an artistic stature equal to his reputation, and that the new conductor's heart was in his task.” Olin Downes: „Ernst von Dohnányi Conducts”, *The New York Times* 75/24743. (October 22. 1925), 22.

35 „The symphony was interpreted with complete mastery and at a white heat of emotion. This without whines, groans, or modern sentimentalities, in a rugged, powerful mood that matched the score. It was a stirring performance, and it is significant that the second movement, in particular, was characterized by such movement and nobility. Mr. Dohnányi attempted nothing spectacular or unsanctioned. He interpreted Brahms like a true musician afire in the service of his art, and the audience derived much genuine inspiration from the occasion.” Uott.

Brahms c-moll szimfóniájának múlt szerda esti inspiráló előadása, bizonyos egyenetlenségek és hangzásbeli hiányosságok ellenére, a régi iskola előadása volt – ha lehet ilyenek nevezni. Kerülte egyfelől a zenekarral ma már elérhető finomságokat, másfelől a szenzációhajhászás felfújt hatásait. Az előadás egyszerű, gigantikus Brahms volt – se több, se kevesebb. Manapság a legtöbb karmester megteszi, amit tud, hogy gondos egyensúlyozással, egy szólam kiemelésével itt, egy hangszín könnyítésével ott adjon valamit Brahmsnak abból a festői színvilágból, amelyet ő mintha megvetne partitúrájában. Nem így Dohnányi. Ő a zenéhez, a partitúra lényegéhez és szenvedélyéhez nyúlt – ezekhez és a szimfónia architektúrájához. Volt ebben az előadásban valami olyan közvetlenség és fehér izzás, amely technikailag ugyan alacsonyabb rendű volt ugyanezen műnek a Furtwängler-féle emlékezetes olvasatánál a múlt évadban, ám amely megkülönböztette a többi, általunk ismert igen figyelemreméltó interpretációtól. Mielőtt még a mű első két taktusa elhangzott volna, a hallgató már a hangzó dráma közepében volt, és – akár akarta, akár nem – részese volt e dráma kibontakozásának. A legtöbb tempó, például a lassú tétel, valamint az első tétel és a finálé bevezetőjének tempói a megszokottnál valamivel gyorsabbak voltak. Ráadásul kevés volt a késleltetés vagy más szükségtelen interpretációs manír. [...] Bizonyos értelemben személytelen volt: az előadó elveszett Brahms hangzáskatedrális arányainak és érzéseinek kivetítésében. A karmester ez alkalommal elmerült feladatának felelősségében és nagyságában.³⁶

Meglehetősen képszerűen festette le recenziója folytatásában Downes Dohnányi mozdulatait: leírása szerint Dohnányi nem igazán törődött a testtartásával, néha guggolt, néha pedig hirtelen felemelkedett – jóllehet sem korábban, sem később nem találkozhatunk ilyen szélsőséges leírással Dohnányi karmesteri technikáját illetően.³⁷

A State Symphony Orchestra 1925. október 27-i hangversenyén Dohnányi Mendelssohn „Skót” szimfóniáját, saját kompozícióját, a *Ruralia hungaricát*, Victor

36 „The inspiring performance of the Brahms C minor symphony last Wednesday night, despite certain roughnesses and tonal imperfections, was a performance of the old school – if such it may be termed. It eschewed niceties that can now be achieved with the orchestra on the one hand and the inflated effects of the sensationalist on the other. The performance was plain, gigantic Brahms – not more and not less. Today most conductors do what they can, by careful balances, emphasis of a part here, the lightening of a sonority there, to give Brahms some of that picturesqueness of color which he seems to disdain in his scoring. Not so Mr. Dohnányi. It was the music, the pith, and passion of the score that he reached for – these things and the symphony’s architecture. There was a directness and a white heat in this performance, technically inferior to the memorable reading of the same work by Furtwängler last season, which put it apart from other interpretations, even very notable ones, that we have known. Before two measures of the opening had sounded, the listener was in the midst of the tonal drama, and a participant, whether he intended it or not, in its development. Most of the tempi, such as those of the slow movement and of the introductions of the first movement and the finale, were a little more rapid than is customary. There were, moreover, but few re-tards or other unnecessary mannerisms of interpretation. [...] In a sense it was impersonal: the interpreter was lost in his projection of the proportions and feelings of Brahms’s cathedral of tone. The conductor on this occasion was submerged in the responsibility and greatness of his task.” Uő: „Dohnányi’s Good Start With State Symphony”, *The New York Times*, October 25. 1925. A hiányos adatolású újságkivágatot ld. a Zenetudományi Intézetben őrzött Vázsonyi-hagyatékban. Az újságkivágat fénymásolatának jelzete: MZA-DE-VB-Script 2.035/12.

37 „Mr. Dohnányi stood before the audience careless of attitude, crouching for a moment, rising suddenly the next to signal for a burst of tone or like effect: withal so far, as man and artist, from the exalted prima donna of the baton as a man could be and still function successfully in the world of music.” Uott.

Herbert *Irish Rhapsody* című művét, valamint Massenet *Manon Lescaut* operájából a „Je marche sur les chemins” kezdetű áriát vezényelte, ez utóbbit Mary Lewis amerikai énekesnő közreműködésével. A hangverseny után a *The New York Times* kritikusa, Olin Downes a „Skót” szimfónia előadásának szentelte a legtöbb figyelmet:

A program Mendelssohn „Skót szimfóniáját”-val kezdődött, s a közönség a legőszintébb és legkifejezőbb előadást hallgatta, amit csak el lehetett képzelni. Dohnányi egyszerű méltósággal és művészi igazsággal kezelte a zeneszerzőt. Az első és a második tétel közel állt a tökéletességhez. A hegedűk éneklő hangja külön említést érdemel; de már az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt, hogy a karmester nemcsak a zenekart tanította be aprólékos gondossággal, hanem beoltotta embereit – saját komoly odaadásával.³⁸

A *The World* zenekritikusa, az orosz származású Samuel Chotzinoff viszont egyáltalán nem volt elégedett a szimfónia megszólaltatásával. Szerinte az előadás „hosszan elhúzódó unalom volt”, ám kiemelte, hogy a művet a tételek közötti szünetek nélkül adták elő.³⁹ Erre Leonard Liebling, a *New York American* című lap kritikusa is rávilágított, ami arról tanúskodik, hogy az Egyesült Államokban még a korábbi gyakorlatnak megfelelően bevett szokásnak számított a tételek között tetszést nyilvánítani.⁴⁰ Elképzelhető tehát, hogy azért szólalt meg így – attacca –, Mendelssohn szimfóniája, hogy a közönség ne zavarja meg tapssal az előadást.

A már többször idézett Olin Downes szerint egy későbbi, az 1925. december 9-i hangverseny – amelyen Weiner *Farsang* című műve és Haydn 2., D-dúr csellóversenye (Hob. VIIb:2) is szerepelt – fénypontja Beethoven „Pastorale” szimfóniájának előadása volt. Leírása szerint a kompozíció interpretációjának fő erénye az egyszerűségében rejlett:

Mint kiderült, a koncert fő attrakciója a Beethoven-szimfónia volt. Ez egy olyan szimfónia, amelynek interpretálására egy Dohnányihoz hasonló muzikalitású és őszinte temperamentumú karmester különösen alkalmas. Olyan partitúrát szólaltatott meg, amelyben mára már kezd elhalványulni az első hangtól az utolsóig tartó spontaneitás, frissesség, mozgás. Beethoven patakja nem tűnt vég nélkül csörgedezőnek, mint ahogy az rutinos vagy akadémikus karmesterek kezében gyakran előfordul. Elragadó volt a ter-

38 „The program commenced with Mendelssohn’s ‘Scotch Symphony,’ and the audience listened to of the sincere and expressive performances that most could be imagined. Mr. von Dohnányi treated his composer with simple dignity and artistic truth. The first and second movements were close to perfection. The singing tone of the violins deserved special mention; but it was evident from the first that the conductor had not only rehearsed the orchestra with minute care but that he had inoculated his men – with his own earnest devotion.” Olin Downes: „State Symphony Concert. Von Dohnányi Gives a Finished Performance – Mary Lewis Soloist”, *The New York Times* October 28. 1925. A hiányos adatolású újságválogatást lásd: a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Vázsonyi Bálint-hagyatéka. Az újságválogatást fénymásolatának jelzete: MZA-DE-VB-Script 2.035/14.

39 Samuel Chotzinoff: „Music”, *The World*, October 28. 1925. A hiányos adatolású újságválogatást az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi.

40 Leonard Liebling: „State Symphony Songs Win Praise for Mary Lewis”, *New York American*, October 28. 1925. A hiányos adatolású újságválogatást az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Michael Steinberg szerint a modern kori karmesterek közül Richter János egyike volt azoknak, akik elvetették a tételek közötti tetszésnyilvánítást. Ld.: Michael Steinberg: *The Symphony. The Listener’s Guide*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995, 160.

mészetes egyszerűség, a vidék édes lehelete. Ekképpen előadva, pedantéria és hivalkodás nélkül, a szimfónia elbűvölte a közönséget, üdítő volt hallgatni. Egy ilyen kifinomultság könnyű hatást kelt, pedig nehezen megvalósítható. Valóban kevés olyan karmester van ma, aki a „Pastoral” szimfónia ilyen sallangmentes előadását merné vállalni, és akinek ennyire sikerült volna egy hosszú és mesterkéletlen művet a modern közönség számára élvezetessé tenni. Volt alkalmunk ismét rácsodálkozni. [...] A zenekar csodálatosan teljesítette a zenekarvezető kívánásait; de a műsornak több változatosságot és kontraszt kellett volna tartalmaznia.⁴¹

Dohnányi egyesült államokbeli karmesteri működésének talán legemlékezetesebb eseménye az az 1925. december 20-i hangverseny lehetett, amikor Beethoven G-dúr zongoraversenyét a zongora mellől vezényelte. A hangverseny után megjelent kritikák közül valamennyi figyelmet szentelt e különleges előadásmódnak. Bár a beszámolók nagy része ámulattal tudósított a dirigens efféle fellépéséről, a *The New York Evening Post* névtelen kritikusa meglehetősen gúnyosan jellemezte az interpretációt, amely szerinte „furcsa gimnasztikát eredményezett, amely időnként a nevetség határát súrolta”.⁴² A *New York Herald Tribune* ennél jóval részletesebben jellemezte Dohnányi dirigálásának technikai hátterét:

Míg a régi zenében nemritkán vezényelték játékosait karmestereink úgy, hogy közben egy hangszeren ténykedtek, zongoraverseny közben vezényelni ritka, és aligha tűnik könnyű mutatványnak. Dohnányi energikusan dirigált, elsősorban a bal kezét használta, amikor elszakadt a billentyűktől, nem pedig a jobbját, s inkább oldalirányú fel-le mozdulatokkal, nem pedig azzal a felfelé és lefelé irányuló mozdulattal, amelyet, ha jól emlékszünk, Mengelberg alkalmaz, amikor egy 18. századi művet játszik a csembalóvá alakított zongora mellől. Amikor mindkét keze foglalt volt, Dohnányi feje vette át néha a vezénylő mozdulatot. Az eredmény egy érdekes előadás lett, a szolista-karmester megmutatta figyelemre méltó technikai, mesterei és kivitelezési képességét, a zenekar pedig nagyon dicséretes együttműködést tanúsított. Az ováció és a Chickering Piano Company koszorújának átadása után, amely a karmestert, zongoraművészt és zeneszerzőt mesterkarmesterré nyilvánította, Dohnányi ráadásként Beethoven „Für Elise”-jét játszotta.⁴³

41 „The feature of the concert, as it turned out, was the Beethoven symphony. It is a symphony which a conductor of Mr. Dohnányi’s musicality and frank temperament is especially fitted to play. He gave a score which is beginning to fade spontaneity, freshness, movement from the first note to the last. Beethoven’s brook did not appear to babble unendingly, as it often does in the hands of routine or academic conductors. There was delightful, unforced simplicity, a sweet breath of the countryside. So played, without pedantry or ostentation, the symphony charmed the audience and was refreshing to hear. Such an accomplishment sounds much easier than it is to do. There are, indeed, few conductors today who would dare give such an unimbellished performance of the ‘Pastoral’ symphony and who could have so succeeded in making a work that is long and naïve a delight to a modern audience. [...] The orchestra responded admirably to the leader’s wishes; but this program should have had more variety and contrast.” Olin Downes: „State Symphony Orchestra”, *The New York Times* 75/24792. (December 9. 1925), 29.

42 „This resulted in some weird gymnastics, which bordered at times on the ludicrous, but the music was well played nevertheless.” [Szerző nélk.:] „Mr. Dohnanyi as Conductor, Pianist and Composer”, *The New York Evening Post*, December 21. 1925. A hiányos adatolású újságkivágatot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi.

43 „While in early music our conductors have not infrequently directed their players while officiating at an instrument, to conduct while playing a piano concerto would seem to be a rare and hardly an easy feat. Mr. Dohnányi directed energetically, using his left hand, when disengaged with the keys, →

Kevés kritikus rögzített ilyen részletes leírást Dohnányi zenekarvezetéséről, de néhányan inkább a jobbkezes karmesterek csoportjába sorolták őt.⁴⁴ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Dohnányi oldalirányú balkéz-használata elsősorban a zongora mellől való dirigálás miatt lehetett hangsúlyosabb, amit a kritikus párhuzamként Mengelberg ellentétes, fel- és lefelé irányuló mozgásával hasonlított össze a holland dirigens előadásáról felidézett emléke nyomán. S bár konkrétan nem nevezte meg a Mengelberg műsorán szereplő kompozíciót, a New York-i filharmonikusok digitális archívuma alapján tudható, hogy Bach h-moll szvitjének 1925. november 1-i előadására utalhatott.⁴⁵

Richard Aldrich, a *The New York Times* kritikusa szintén beszámolt a zongoraverseny előadásáról, s mind a zongorista-dirigens, mind pedig az együttes játékát figyelemre méltónak találta:

[A hangverseny] különlegessége volt, hogy Dohnányi egyszerre szerepelt karmesterként és zongoristaként. Beethoven negyedik, G-dúr zongoraversenyét játszotta, és a hangszer mellől irányította a zenekart, amennyiben a zongora szólamával való foglalatossága ezt lehetővé tette. Kétséges kísérlet az ilyen. Von Bülow csinált ilyesmit meiningeni zenekarával, amely akkoriban a technikai tökéletesség maximuma volt; és természetesen azóta kisebb jelentőségűek is művelték. A legtöbb zongoristának azonban elég tennivalója van Beethoven zenéjének megvalósításában, és a legtöbb karmester elég ahhoz, hogy még egy magasan képzett zenekarból is számtalan próbával biztosítson egy jó együttest. Amit Dohnányi és emberei ebben az előadásban műveltek, az valóban figyelemre méltó volt. Rögtön elmondható, hogy játékával finoman költői, mélyen átélt és tudományosan tiszta megvalósítása volt Beethoven e legköltőibb versenyművének, gyönyörűen és finoman tagoltan. A zenekar a körülményekhez képest kiváló volt, különösen ritmikai minőségében, ami az adott körülmények között akár kudarcot is vallhatott volna.⁴⁶

much more than his right, with a lateral up and down motion rather than the overhand sweep which, if we remember rightly, Mr. Mengelberg affects when directing an eighteenth century offering from a harpsichordized piano. With both hands occupied, Mr. Dohnányi's head sometimes took up the directing motion. The result was an interesting performance, the soloist-conductor showing his notable technical mastery and finish, with expressive ability, and the orchestra furnishing very commendable co-operation. After an ovation and the presentation of a wreath from the Chickering Piano Company styling him master conductor, master pianist and master composer, Mr. Dohnányi played Beethoven's 'Für Elise' as encore." [Szerző nélk.:] „Four Orchestras Win Plaudits in Day's Concerts. Dohnányi Plays Piano While Conducting Symphony in Beethoven's G Major Concerto at Carnegie Hall”, *New York Herald Tribune*, December 21. 1925. A hiányos adatolású újságkivágatot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi.

44 Ld. pl.: Erich Roeder: „Berlin umjubelte seine Gäste”, *Der Angriff*, April 5. 1937. A hiányos adatolású újságkivágatot a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában elhelyezett Budapesti Filharmoniai Társaság gyűjteménye őrzi.

45 <https://archives.nyphil.org/> (utolsó megtekintés: 2024. szeptember 22.)

46 „It offered a remarkable feature in that Mr. Dohnányi appeared in it at the same as conductor and pianist. He played Beethoven's fourth pianoforte Concerto in G and directed the orchestra from his seat at the instrument, so far as his preoccupation with the piano forte part would permit. It is a some what doubtful experiment. Von Bülow used to do it with his Meiningen orchestra that was, in those days, the last word in technical perfection; and, of course, lesser men have done it since. But most pianists have enough to do in achieving Beethoven's music, and most conductors enough in securing a fine ensemble from even a highly trained orchestra with innumerable rehearsals. What Mr. Dohnányi and his men did in this performance was really remarkable. It may be said at once

Dohnányi a State Symphony Orchestrával megtartott utolsó hangversenyének programjával klasszikus műsort állított össze: Haydn 1., Mozart „Prágai”, valamint Beethoven 5. szimfóniája szerepelt az 1925. december 22-én megrendezett koncerten. Az alkalomról a már oly sok koncertről tudósító Olin Downes számolt be, s kiemelte, hogy a műsoron szereplő Haydn-szimfónia valószínűleg ekkor hangzott el először Amerikában:

Dohnányi Ernő tegnap este a Carnegie Hallban adta az évad utolsó koncertjét a State Symphony Orchestra karmestereként. A hallgatóság mérete és lelkesedése, mely igen nagy volt, arról tanúskodott, hogy ő és a zenekar meghódította a közönséget. [...] Dohnányi olvasata olyan volt, amelyet közönsége már megszokott tőle, ugyanakkor nem volt kevésbé életerős és meggyőző. Dohnányi ugyanis nem a megszokások vak követője, és nem is az ügynevezett hagyományok uraljék. Egy klasszikus mester műve számára nem azért nagyszerű, mert jóváhagyták és szentesítették, hanem mert hisz benne, és a lelke mélyéig átérzi. Ezért van Haydnjának energiája és humora, valamint tizennyolcadik századi műveltsége; Mozartjának lendülete, ritmikái élete és lírai hangsúlya és az 5. szimfónia olvasatának magasztos, drámai érzelme. Dohnányi mint karmester nem szenzációhajhász, hanem egyenesen a zene szívébe hatol. Megosztja a meggyőződését a játékosáival, és vezeti őket. Megvan benne mindaz, ami a zenészekből a legjobbat hozza ki.⁴⁷

A Dohnányi utolsó hangversenyéről beszámoló kritika arról tanúskodik, hogy az együttes és új karmestere a kezdeti nehézségek után immár összeszokottan működött együtt. Bár Downes nem bocsátkozott különösebb részletekbe, mindhárom klasszikus szerző Dohnányi-féle interpretálásáról elismerően nyilatkozott.

Dohnányi e korai vendégkarmesteri fellépéseinek informális háttérééről ugyan jóformán semmilyen dokumentációval nem rendelkezünk, a fent idézett kritikák alapján az figyelhető meg, hogy a dirigens zenei képességeit nagyra értékelte a tengerentúli sajtó. Ottani sikereit ugyanakkor a magyarországi lapok is figyelemmel kísérték, és folyamatosan beszámoltak arról, hogy Dohnányi valósággal „új

that his playing of the composition was a finely poetical, deeply felt and scientifically clear realization of this most poetical of all Beethoven's concertos, exquisitely and delicately proportioned. The orchestral part was, under the circumstances, excellent, and especially so in its rhythmical quality, which, under those circumstances, might have failed." Richard Aldrich: „The State Symphony”, *The New York Times* 75/24803. (December 21. 1925), 26.

47 „Ernest von Dohnányi gave his final concert of the season as conductor of the State Symphony Orchestra last night in Carnegie Hall. The dimensions and the enthusiasm of the audience, which was a large one, testified to the ground that he and the orchestra have won with the public. [...] Mr. Dohnányi's readings were what his audiences have come to expect of him, but they were not the less vital and convincing for that. For Mr. Dohnányi is no blind follower of precedent, nor is he dominated by so-called traditions. A work by a classic master is great for him not because it has been approved and sanctioned, but because he believes in it and feels it to the bottom of his soul. Hence the energy and humor, as well as eighteenth-century breeding of his Haydn; the vigor, the rhythmic life and the lyrical stress of his Mozart, and the lofty, dramatic emotion in the reading of the Fifth Symphony. Mr. Dohnányi as a conductor is not a sensationalist, but one who goes straight to the heart of the music. He communicates his convictions to his players and carries them with him. There is that in the man which brings from the musicians the best they have to give, and that best is most heartily given.” Olin Downes: „Von Dohnányi's Last Concert”, *The New York Times* 75/24805. (December 23. 1925), 23.

lelket öntött a haldokló zenekarba”, a State Symphony együttesébe.⁴⁸ A budapesti zeneélet egyrészt csodálattal tekintett Dohnányi sikereire, másrészt viszont valószínűleg attól is tartott, hogy a nemzetközi hangversenyszféra teljes mértékben kisajátítja, és végleg elszakítja hazájától a zeneszerzőt. Ilyen aggodalmakkal teli írást jelentetett meg még Dohnányi amerikai vendégkarmesteri működése előtt Cserna Andor *Az Est* hasábjain – cikkét az *Egyetértés* egy az egyben átvette –, és benne aggályait fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a komponista esetleg végleg elszakadhat a budapesti zenelettől:

Dohnányi Ernő amerikai sikere igazi nagy diadala ismét a magyar zeneművészetnek, de amilyen büszkeséggel ez a diadal eltölt bennünket, olyan fájdalmasan kell megállapítanunk, hogy Budapest és a magyar zenei kultúra, amely egész fellendülését, megizmosodását az utolsó évtizedben Dohnányi Ernőnek köszönheti, ezt a kiváló nagy művészet jóformán egészen elvesztette. Dohnányi ezentúl csak vendég lesz itthon és nem kapcsolódhatik bele abba a nagyjelentőségű művészeti és kulturális munkába, amelynek vezére, irányító szelleme volt eddig. Különösen fájdalmasan érintheti ez a veszteség a magyar zenei kultúrát most, a május elseji ünnepi napokban, amikor a Zeneművészeti Főiskola félszázados jubileumát ünnepli. A jubiláris ünnepségeken csak egy zenekari szám képviseli Dohnányi Ernőt, aki Londonban hangversenyez és New Yorkban fog a jövő évadban dirigálni. Ez az amerikai szerződés talán gondolkozóba fogja ejteni a hivatalos köröket is.⁴⁹

A kritikus félelme ellenére dirigensi pozíciója az ország első szimfonikus együttese élén azonban Dohnányit mégis Budapesthez kötötte.

4. Konklúzió

Egyesült államokbeli karmesteri működése után Dohnányi még számos alkalommal szerepelt mind amerikai (Cincinatti Symphony Orchestra, Detroit Symphony Orchestra, The San Francisco Symphony Orchestra), mind pedig európai együttesek (Wiener Symphoniker, Concertgebouw Orchester) élén vendégkarmesterként. Hogy több zenekart vezényelt később, arról nyilatkozataiban is olvashatunk: ezek közül az egyikben egyenesen azt állította, hogy közvetlen tapasztalatból ismeri Európa majdnem minden zenekarát, hiszen a legtöbbször vezényelte is.⁵⁰ Mindezen alkalmak ugyanakkor már nem Dohnányi pályakezdéséhez tartoznak, hanem karmesteri működésének egy következő állomásához, hiszen ekkor már

48 Fodor Nándor: „Dohnányi bemutatkozása a newyorki Carnegie Hallban. A State Symphony Orchestra megváltását várja Dohnányitól az amerikai sajtó – Bartók két portréja nagy sikert aratott”, *Pesti Napló* 76/252. (1925. november 8.), 18.

49 cs. a. [Cserna Andor]: „Dohnányi Amerikába szerződött. Októbertől kezdve a newyorki State Symphony Orchestra dirigense lesz”, *Az Est* 16/97. (1925. április 30.), 5.; [Szerző nélkül.]: „Dohnányi Amerikába szerződött”, *Egyetértés* 7/97. (1925. április 30.), 2.

50 [Szerző nélkül.]: „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estje után”, *Pesti Napló* 79/125. (1928. június 15.), 14. Gyűjteményes kiadása: Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 332. Ezenkívül lásd: Guttman Miklós: „Dohnányi Ernő. Nagyvárad interjú”, *Zenei Szemle* 10/8. (1926. június), 245–246.; Rudolf Pollak: „Dohnányi. A Budapesti Filharmonikusok karmestere”, *Het Vaderland* [Hága], 1928. június 22.; valamint Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 398–401.

a budapesti filharmonikusok elnökkarnagyaként a nemzetközi zeneéletben is egyre gyakrabban és egyre nagyobb sikerrel szerepelt. Nem tudható azonban, hogy az amerikai State Symphony Orchestra vagy esetleg Dohnányi számított-e hosszabb távú együttműködésre. Az, hogy Dohnányi később főként európai együtteseket vezényelt, s elnökkarnagyként Budapesten helyezkedett el, abban az amerikai zenekart körülvevő kulturális közeg antimodern attitűdje is szerepet játszott. Mindenesetre Dohnányi döntését nagy valószínűséggel filharmonikusai iránti lojalitása is befolyásolta. A zenekar tagjai iránt érzett nem csupán szakmai, de személyes kötődése végigkísérte magyarországi működését és sorsának alakulását, s gyümölcsöző együttműködésük nem csupán a zenekarnak, de a karmester Dohnányinak is fegyelemre méltó hazai és nemzetközi sikereket hozott.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aldrich, Richard: „The State Symphony”, *The New York Times* 75/24803. (December 21. 1925), 26.
- Bowers, Faubion: *Scriabin. A Biography*. Mineola–New York: Dover Publications, 1996, 137. Budapesti hangversenyek adatbázisa. https://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp (utolsó megtekintés: 2024. február 13.).
- Chotzinoff, Samuel: „Music”, *The World* 1925. október 28.
- cs. a. [Cserna Andor]: „Dohnányi Amerikába szerződött. Októbertől kezdve a newyorki State Symphony Orchestra dirigense lesz”, *Az Est* 16/97. (1925. április 30.), 5.
- Dale, Maud: „The Private Collection of Josef Stransky”, *The Art News* 29/33. (May 16. 1931), 86–117.
- Downes, Olin: „Ernst von Dohnányi Conducts”, *The New York Times* 75/24743. (October 22. 1925), 22.
- Downes, Olin: „Dohnányi’s Good Start With State Symphony”, *The New York Times*, October 25. 1925.
- Downes, Olin: „State Symphony Concert. Von Dohnányi Gives a Finished Performance – Mary Lewis Soloist”, *The New York Times*, October 28. 1925.
- Downes, Olin: „State Symphony Orchestra”, *The New York Times* 75/24792. (December 9. 1925), 29.
- Downes, Olin: „Von Dohnányi’s Last Concert”, *The New York Times* 75/24805. (December 23. 1925), 23.
- Fodor Nándor: „Dohnányi bemutatkozása a newyorki Carnegie Hallban. A State Symphony Orchestra megváltását várja Dohnányitól az amerikai sajtó – Bartók két portréja nagy sikert aratott”, *Pesti Napló* 76/252. (1925. november 8.), 18.
- Guttman Miklós: „Dohnányi Ernő. Nagyvárad interjú”, *Zenei Szemle* 10/8. (1926. június): 245–246.
- Kolodin, Irving–Francis D. Perkins–Susan Thiemann Sommer et al.: „New York”. In: Stanley Sadie–John Tyrrell (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 17. London: Macmillan, 2001, 818–842.

- Kovács Ilona: „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”. In: Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2006/7*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007, 303–360.
- Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei*. Budapest: Rózsavölgyi, 2015.
- Kusz Veronika (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Kusz Veronika: *A Wayfaring Stranger. Ernst von Dohnányi's American Years 1949–1960*. California: University of California Press, 2020. DOI: 10.1525/9780520972261
- Liebling, Leonard: „State Symphony Songs Win Praise for Mary Lewis”, *New York American*, October 28, 1925.
- Morris, Paul: „Realm of Music”, *The Evening World*, October 25. 1925.
- Oja, Carol J.: *Making Music Modern. New York in the 1920s*. New York: Oxford University Press, 2000. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195058499.001.0001
- Pollak, Rudolf: „Dohnányi. A Budapesti Filharmonikusok karmestere”, *Het Vaderland* [Hága], 1928. június 22.
- R[áskay] L[ászló]: „»Amerika a zene meghódítására készül...«. Dohnányi Ernő amerikai útjáról és európai terveiről”, *Pesti Napló* 77/52. (1926. március 5.), 13.
- Rakos Miklós. *Veszprémtől Szentpétervárig – Auer Lipót élete és munkássága*. Veszprém: Veszprém Megyei Tanács, 1981.
- Rakos Miklós (szerk.): *Auer Lipót (1845–1930)*. Veszprém: Művészetek Háza, 2015.
- Roeder, Erich: „Berlin umjubelte seine Gäste”, *Der Angriff*, April 5. 1937.
- (dr. s. e.) [Sereghy Elemér vagy Spur Endre]: [Cím nélk.] *Alkotmány*, 1919. január 13.
- Steinberg, Michael: *The Symphony. The Listener's Guide*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995. DOI: 10.1093/oso/9780195061772.001.0001
- Steinberg, Michael: „Stransky, Josef”. In: Stanley Sadie–John Tyrrell (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 24. London: Macmillan, 2001, 465.
- Stengel, Hans: „Some of Our Fifteen Conductors of 1925-'26 Pondering the American Composer”, *New York Tribune* No. 13. (October 25. 1925), 1.
- [Szerző nélk.:] „Modest Altschuler and the Creation of the Russian Symphony of New York” https://www.stokowski.org/Principal_Musicians_Russian_Symphony_of_NY.htm (utolsó meglekintés: 2023. január).
- [Szerző nélk.:] „Josef Stransky Attacked. German Review Criticises New Philharmonic Orchestra Conductor”, *The New York Times* 60/19489. (June 4. 1911), 3.
- [Szerző nélk.:] „Dohnányi with National Symphony”, *The New York Times* 70/23093. (April 21. 1921), 18.
- [Szerző nélk.:] „Stransky Resigns Philharmonic Post”, *The New York Times* 72/23757. (February 9. 1923), 10.
- [Szerző nélk.:] „New Orchestra Wants Stransky. Organizers of State to Offer Leadership to Philharmonic's Lately Retired Conductor”, *The New York Times* 72/23788. (March 12. 1923), 15.
- [Szerző nélk.:] „Stransky Quits State Orchestra. Conductor's Decision the Climax of Meeting of Directors Discussing Conditions”, *The New York Times* 74/24448. (December 21. 1924), 8.

- [Szerző nélk.:] „Von Dohnányi Tells of his Plans Here. Hungarian Conductor Hopes to Give Fewer Close Repetitions of Great Works”, *The New York Times* 74/24554. (April 16. 1925), 24.
- [Szerző nélk.:] „Dohnányi Amerikába szerződött”, *Egyetértés* 7/97. (1925. április 30.), 2.
- [Szerző nélk.:] „Dohnányi elutazott. Ma este már Brűnnben játszik kilencven magyar muzsikus. Beszélgetés a mesterrel a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”, *Az Est* 16/213. (1925. szeptember 23.), 8.
- [Szerző nélk.:] „Dohnányi új operája »A tenorista«. A nagy muzsikus tavasszal visszatér hozzánk”, *Esti Kurir* 3/253. (1925. november 8.), 11.
- [Szerző nélk.:] „Four Orchestras Win Plaudits in Day’s Concerts. Dohnányi Plays Piano While Conducting Symphony in Beethoven’s G Major Concerto at Carnegie Hall”, *New York Herald Tribune*, December 21. 1925.
- [Szerző nélk.:] „Mr. Dohnanyi as Conductor, Pianist and Composer”, *The New York Evening Post*, December 21. 1925.
- [Szerző nélk.:] „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estje után”, *Pesti Napló* 79/125. (1928. június 15.), 14. Gyűjteményes kiadása: Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 331–334.
- Toff, Nancy: *Monarch of the Flute. The Life of Georges Barrere*. New York: Oxford University Press: 2005. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195170160.001.0001
- Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Nap Kiadó, ²2002, 193.
<http://www.waghalter.com/> (utolsó megtekintés: 2022. június 1.).

ABSTRACT

ANNA LASKAI

ERNST VON DOHNÁNYI AS DIRECTOR OF THE NEW YORK STATE SYMPHONY ORCHESTRA

Until now, we have had very little information about the world famous pianist and composer Ernst von Dohnányi's conducting activities and especially about the occasions when he conducted foreign ensembles. The present review aims to trace Dohnányi's two months as principal conductor of the New York State Symphony at the end of 1925. My study will present Dohnányi's activities as a successful pianist in the United States beginning in 1921 through an overview of the orchestra's history and repertoire, Dohnányi's programming, and the reception of the ensemble and its new conductor. In my summary, I pay particular attention to the programme concept of the conductor, who had been conducting Budapest's first orchestra, the Budapest Philharmonic Society, for some years – and in particular to the Hungarian works performed at concerts – and to the reviews in the American newspapers.

Anna Laskai is currently a doctoral candidate in musicology at the Budapest Liszt Academy of Music. Her PhD thesis deals with Ernst von Dohnányi's conducting career. She was an external staff member, then assistant research fellow at the Institute for Musicology RCH since 2014. She was the curator of the collection of the Budapest Philharmonic Orchestra at the Institute, and took an active part in the cataloguing work of the different Dohnányi collections. She has published studies on the Budapest Philharmonic Society and Ernst von Dohnányi, and also a monograph about Gyula Dávid (2018 in English) and Béla Csuka. In addition in 2022 she compiled a catalogue of 85 contemporary Hungarian composers on a commission for the Hungarian Composers' Union. From June 1st 2024, she is now the Head of the Music Collection of the National Széchényi Library.